

Ismeretek és könyvtári osztályozás

Az ismeretek különbözőségéről

Anglia

Veluram bárója a 16-17. század fordulóján a fejébe vette, hogy megszabadítja az emberiséget a tévképzetektől. Egy olyan eszközt akart a kezükbe adni, amellyel megszerezhető az igazi tudás. Igen dicséretes munkálkodásának messzemenő következményei lettek.

Először is számot vetett a főnálló tudományokkal, hogy minél tisztábban kiütközzenek a hiányosságaik. E célból az emberi tudást három fő részre osztotta a lelki erők szerint. Az egyén azon képességeit jelölte így, melyeknek révén a tapasztalatból ismeret lesz. A három lelki erő a következő: emlékezet, képzelet és ész. Az emlékezetten alapulnak a leíró tudományok: a történelem, a természetrajz stb. A második lelki erő a költészet előfeltétele. A harmadik az ész, a bölcsélet alapja. A bölcsélet tovább bontható az értelmi fény háromféle útja szerint. Ezzel az érdekes kifejezéssel a tudás forrására, ill. a megismerés módjára kívánt utalni. Eszerint tehát közvetett ismeretekkel (radio refracto) alkothatunk képet Istenről. A közvetlen megismerés (radio directo) a természettudomány és a metafizika eszköze, amelyekkel az okok és a cél határozhatók meg. Az emberről szóló tudományok alapja a magunk megfigyelése (radio reflexio). Három ilyen ismeretágot különböztet meg: az államtant, a társadalomtant és a vallásos erkölcsstantól elkülönülő etikát. A matematika és a logika a függelékben kapnak helyet (1. ábra). A fölosztás ellenére nem egymástól elváló dolgokról van szó, hanem egyazon törzs ágairól.

1. ábra

Lelki erők:	Tudományok:
Emlékezet	Történelem
	Természetrajz stb.
Képzelet	Költészet stb.
Ész	Filozófia:
	Természetes istentan
	Természettudomány, metafizika
	Emberről szóló tudományok:
	Államtan
	Társadalomtan
	Etika

Függelékben: matematika, logika

Egy átfogó, s mégis egyszerű rendszerezést kapunk, melynek talán csak az a szépséghibája, hogy nem a szerző által megkövetelt indukció révén jött létre. További érdekesség csupán, hogy St. Alban viscountja nem ismerte el azokat a gondolkodókat, akiknek az eredményeire az utókor tudományossága épített. Így

elvetette Kopernikusz „revolutio”-ját és az alapján, ami megértett gondolataiból, Galileit sem vette komolyan stb. Ennek ellenére a francia enciklopédisták meleg szavakkal köszöntik őt, mint nagy szikracsiholót. K. Marx pedig kis Herkulesnek látja, aki a matérián tapodva egyik kezével a skolasztikus szillogizmus, a másikkal az idealizmus kígyóját torkolássza. Egyéb referenciahelyek sorolása nélkül is kétségtelen tehát, a nyugati civilizáció meghatározó személyiségével van dolgunk. Az is tagadhatatlan, hogy a kancellár az anyagiakhoz egészen a megvesztegetésig ragaszkodott. Mélyen megható aggodalma, amikor ólomsúlyokért kiált, hogy visszafogja a szellem szárnyalását, nehogy röpte egy stagirita pókhálóban érjen véget.

Athén

És féltését a lehető legkomolyabban kell vennünk. Hiába figyelmeztették már mások is, hiába óvott ő is, azóta minden nemzedék beleakad az öreg Sztageiritész hálójába. Ez empirikus bizonyossággént állítható, azt azonban nem is igazán tudni, hogy hol ragadja meg a szellemet. Az ismeretek rendszerezéséről például csalafinta módon kétféleképpen nyilatkozik. Egyszer az emberi viselkedéssel foglalkozó etikát, a természetet leíró fizikát és a mindkettő művelésében nélkülözhetetlen logikát tekinti bölcséletnek. Máskor bővebben kifejtve, az ismeretek célja szerint osztja fel az emberi tudást. Így három csoportot különít el: a teoretikus, a praktikus és a poétikus tudományokat. A teoretikus vagy elméleti tudományok a vizsgált dolgok szemléletét adják, és bennük az ismeret öncél. Ide tartozik a fizika, melyet ma inkább természettudománynak neveznénk. Ezek az ismeretek az önállóan létező változó dolgokról szólnak. A következő ismeretág a matematika, melynek tárgya az önállóan nem létező változhatatlan. Végül az alapfilozófia vagy teológia az önállóan létező változhatatlant tárgyalja. A praktikus vagy gyakorlati tudományok az emberi együttélést vizsgálják és a cselekvés irányát adják meg. Három ismeretkör alkotja: az etika, az ökonómia és a politika. A poétikus tudományoknak a formálás, az alkotás, az ábrázolás a legfontosabb is-

mertetőjegyei, ebből következően lényegileg a mai esztétikához köthetők. A logika, melynek tárgya az önállóan nem létező változandó a rendszerezésben nem szerepel. Ennek ismeretét a tudományos gondolkodás előfeltételének tekintette (2. ábra). Ipse dixit, azután meg nem tartotta magát hozzá. Pedig amennyi dologgal foglalkozott, igazán megtehetette volna, hogy ilyen rendben adja elő a tudományát...

2. ábra

Praktikus tudományok

Etika
Ökonómia
Politika

Poétikus tudományok

Szónoklattan
Költészet
stb.

Teoretikus tudományok

Matematika
Természettudomány
Filozófia (Teológia)

Propedeutikus tudomány: logika

Na persze másokat is foglalkoztatott az ismeretek rendszerezése, a tudományok fölosztása. Még Kantakuci mester is készített egyet Kakasfalván innen. Ebből következik, hogy már pusztá számbavételük is igen hálás téma, összehasonlító elemzésük pedig méltó egy kutató tollára. De nem fondorlatos elméletekre van szükség, ha még oly racionálisak is, hanem bizonyosságra. És mi lehet bizonyosabb a tapasztalatnál – erősíti meg a nagy cancellárt az újkor tudományossága. Így lesznek az ismeretek alapjai az empirikus vizsgálatok: a megfigyelés és a kísérlet. Ami nem vezethető vissza a tapasztalati tényekre az kezd szalonképtelenné válni. A Royal Society egy neves tagja tette le talán a legtöbbet az empirizmus oltárára. A kísérleteiben szereplő anyagoknak ugyanis nem csak az állagát, színét, szagát vizsgálta meg, hanem följegyzést vezetett az ízükről is. Mert soha nem lehet tudni, melyik érzet adja meg azt a tulajdonságot, ami az ok, ill. aminek következménye van. Így lett a kutatás eredménye higanymérgezés.

Az új tudomány másik ismérve a *more mathematico*. Ebből következik a változók nem túl nagy száma, azaz egyidejűleg csak kevés számú komponenst vizsgált, és a folyamatokat mennyiségi viszonyokként modellálja. Mára már valamilyen tudományág alkalmazza ezt a módszert. Bár előfordul, hogy ez nem jelent többet, mint a megfigyelések táblázatos leírását. Az észlelések viszont a normál tudomány megkövetelte kérdésfeltevést és egzaktágot tükrözik.

Az adatok persze csak gyűlnek, egyre gyűlnek, hiszen empirikus kutatásra sokkal könnyebben lehet pénzt szerezni, mint elméletiekre. A tudományos világ pedig sír, hogy túl sok a földolgozatlan kutatási eredmény. Nem lehetetlen, hogy a jövő útja nem a költséges empirikus vizsgálatoké, hanem a gondolkodó, *terribile dictu* spekuláló emberé?

A tudomány születése

A teremtő 19. századot azonban még egészen más foglalkoztatja. A tudományos ismeretek, különösen a modern természettudományokban olyan mértékben gyarapodtak, mint még soha az emberiség történetében. Ez a töretlen fejlődés még látványosabb volt a publikációk számának növekedésében, nem kis részben az egyre olcsóbban termelő papír- és nyomdaiparnak köszönhetően. A nagy triumfus lényeges következménye volt az is, hogy egyre szélesebb rétegek számára tette hozzáférhetővé a tudást.

A helyzet legfontosabb ismérve tehát: növekvő tudásbázis, növekvő felhasználói kör, növekvő igények. A halmozódó ismeretek gyűjtésével, földolgozásával és rendelkezésre bocsátásával külön intézmények foglalkoztak. A legismertebbet közülük az információk legáltalánosabb hordozójáról könyvtárnak nevezik. Ennek a régi-új intézménynek már volt némi tapasztalata a könyvek tematikus csoportosításában és a tudásra szomjúhozók megelégtetésében. A föltoluló egyre bonyolultabb kérdések azonban törvényszerűen vezettek el a könyvtártudomány megalapításához, ami az egyik legszebb bizonyítéka e tudománygründoló korszak nagyszerűségének. Igaz ugyan, hogy az MTA TMB máig sem fogadja el önálló tudománynak, de hát a nagy dolgok nem egyik napról a másikra születnek...

A megszerzett ismeretek rendszerezésének és átadásának problémája például egyidős az emberiséggel. Ennek a kettős feladatnak az ellátására hivatottak a társadalomban a könyvtárak. Tevékenységük kiindulópontja az objektívalt kollektív tudás, ebben az esetben a dokumentumokban fölhalmozott ismeretek reprezentációkba történő leképzése. Amit úgy is mondhatnók, hogy a „miről szól” megjelölése, de így nem látnók a kérdés mélységét. Pedig van neki, bizonyítja ezt a megannyi megoldást kínáló sokféle osztályozási rendszer. A modern kor valamennyi eljárása törekedett arra, hogy az egyedi ismerveket éppúgy ki tudja fejteni, mint az átfogó témakörökhöz való tartozást. S mindezt olyan módon, hogy rendezhetőek legyenek a dokumentumok és a tartalmi jegyek.

A legismertebb osztályozási rendszerek alapja a kor elfogadta tudományterületek. Belőlük vezették le azokat az ismerveket, melyekkel a dokumentumok tartalma jellemezhető. A levezetés többnyire az ismervek hierarchikus elrendezését eredményezte. A hierarchiához azonban meglehetősen ambivalenciával viszonyulunk. A dolgok soha nem olyan egyszerűek, mint ahogy azt láttatja. Az egyik fő hiányossága, hogy a „lényeges” szemponton vagy szempontokon (polihierarchia) túl még számosat hagy figyelmen kívül. Tehát nem igazán jó, a valóság nem akar hozzá igazodni. Ugyanakkor a rend benyomását kelti, valahogy „helyre teszi a dolgokat”, s ezzel egyfajta biztonságot ad.

Melville Louis Kossuth nyiss nekünk tért!

S lehet-e áhítottabb ennél, amikor egyre emelkedik a könyvek árja, tomboló olvasók, a megújuló ismeretek Szküllája és a földolgozás Kharübdiszé támad a könyvtár hajója ellen? – De jött Melville Louis Kossuth és kivezette a nagy veszélybe került hajót a tudásvágy korbácsolta viharból. A könyvtárosok pedig leborultak az ifjú nagysága előtt... (Néhány rémhírterjesztő nem átalja azt mon-

dani, hogy hajdan csak tavaszi zápor volt ahhoz képest, ami most közelg a világméretű számítógéphálózatokon.)

A bibliothecarius serenissimus a szertelen emberi tudást szedte rendbe a könyvtárak számára. A nagy mű második kiadásától (1885) viseli az azóta már fogalomként vált „Tizedes osztályozás és relatív index a könyvtáraknak...” címet. A folytatás szinte mesébe illő: La Fontaine-t és Otlet-t annyira elbűvölte a tartalom és a forma egysége, hogy segítségével nyomban hozzáláttak az álmok álmanak beteljesítéséhez: A „hír nemzetéhez” méltón számbavenni „amit ezredek ész napvilága mellett dolgozának”, vagyis elkészíteni a világbibliográfiát. A nagy fölindulás maradandó eredménye egy nemzetközi szervezet, a FID és egy osztályozás, az ETO (UDC). Továbbá a Tizedes Osztályozás (TO, DDC) és a belőle kialakított Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO, UDC) alkalmazásával az egyik legnagyobb mennyiségű dokumentumot dolgozták föl napjainkig.

A korszakalkotó nagy fölfedezésről szólva mindig előkerül az előzmények kérdése. Különösen a tudománytörténészek rossz szokásai közé tartozik annak kimerítő taglalása, hogy melyik elemet ki és hogyan alkalmazta már korábban. Nem nehéz tehát bizonyítani, hogy a dolog nem is köthető ahhoz a névhez, mint ahogy azt dilettáns módon gondoltuk. A végső következtetesként akár az is levonható – mondják a velük szembenállók, hogy senki sem fedezett föl semmit... Valóban elmondható most is, hogy a tizedes-elvet már mások is felhasználták. A nagy kancellár tudományfölosztását is sokan tekintették alapnak és még sorolhatnánk... De így együtt és az alosztások ETO-beli különösen alapos kidolgozásával kétségtelenül eredeti alkotással állunk szemben.

Vonzások és választások

És ahogy nagy művek esetében lenni szokott, hibáik nem sajátjuk, hanem koruké. A báró rendszerezése a tudományok 10 nagy csoportjának kialakítására volt hatással (3. ábra). Ez a hatás leglátványosabban a történelem és a társadalomtudományok szétválasztásában nyilvánult meg. A leíró tudományokból alig maradt valamivel több, mint a történeti tudományok.

3. ábra

A tíz nagy ismeretkör a következő:

- 0 Általános művek
- 1 Filozófia
- 2 Vallás
- 3 Társadalomtudományok
- 4 Nyelvtudomány
- 5 Természettudomány
- 6 Alkalmazott tudományok
- 7 Művészetek
- 8 Irodalom
- 9 Történelem

(Az ETO a 4-es főosztályt 1964 óta betöltetlenül tartja.)

A tudományok elkülönítésének alapja a tudomány tárgya, amiről az ismeretek szólnak. A 19. században a tudományok még jól elválnak egymástól aszerint, hogy mi a tárgyuk. Azért, mert tárgyukhoz kapcsolódóan az ismeretek fogalmi, észlelési-megismerési és módszerbeli egységet képeznek.

De nem kizárólagosan érvényesül ez a szempont. A „természettudományos módszer” legfontosabb része a matematikai kifejtés. Másként fogalmazva, a természettudományok matematizáltsága indokolta a matematika és a természettudományok egy csoportba sorolását.

A kancellár másik függelékben szerepeltetett ismeretága a gondolatok szabatos kifejtésének, a következtetésnek a tudománya, a logika. Mint az emberi gondolkodással foglalkozó tudomány fogalmi rendszere leginkább a filozófiához közelíti, így annak a része lett. Az etika is idesorolódik, megbontva ezzel az emberről szóló ismeretek eredeti rendjét.

Még sorolhatók volnának az eltérések, melyek mögött azonban a koncepció mássága húzódik meg. A nagy könyvtárnok nem követi a hírhedt báró rendszerezését, aki a megismerő embert tekintette kiindulópontnak. A TO és az ETO a tudományok tárgy alapján történő fölosztását követi. Ez az általánosan érvényesülő elv, néhány csoport kialakításánál azonban közrejátszottak fogalmi, észlelési-megismerési, ill. módszerbeli szempontok is.

A század tudományszemléletéből következően az ugyanazon tárgyra vonatkozó elméleti és a gyakorlathoz kapcsolódó ismeretek különválnak. A probléma rendkívül tetszetős: a tudomány számtalan új eljárásnak nyit utat. A nukleáris fegyverek, a ma használatos számítógépek megvalósíthatóságát a tudomány bizonyította először. Az emberiség viszont ugyancsak számtalan olyan „technológiát” ismert és alkalmazott története folyamán, melynek folyamatairól semmit nem tudott (pl. az acélkészítés). De léteznek olyan tudományos elméletek, melyekre nem vagy még nem alapozódik gyártási folyamat.

A különválasztás elsősorban a reáliákat érinti. Elválik az adott ismeretkör elméleti része az alkalmazáshoz kapcsolódó részeketől. Ez azonban azt jelentené, hogy létezik egy tiszta természettudomány, amelytől jól elkülönülnek az ún. mérnöki tudományok. A természetbölcsleltre (5) és alkalmazott tudományokra (6) való szétválasztás ma már nem kellően indokolt.

Pl:	519.682	Programozási nyelvek	–	Matematika
	681.3.06	Programok.software	–	Adatfeldolgozás
	800.92	Információs nyelvek	–	Jel-nyelvek, nyelvtudomány

Vannak a tárgymegjelöléseknek olyan részei, melyek közösek, ismétlődnek. A tizedes osztályozás eredeti változata is egységesen próbálta némelyiket kezelni. De az ETO használja ki leginkább a benne rejlő lehetőségeket az ún. alosztások széles körű kidolgozásával. Az alosztások az alkalmazási területükön egységesen képviselnek ismérveket, s itt bármely tárgyhöz hozzátéve gazdagítják azok tartalmát. Az ETO alosztásait a régebbi változat érvényességi körük szerint két részre osztotta. Az újabb változat az első részből az ismérv önálló használata alapján még két csoportot hoz létre (4. ábra).

4. ábra

Régebbi csoportosítás:

Általánosan közös

Korlátozottan közös

Újabb csoportosítás:

Önálló

(nyelvi, formai, földrajzi, etnikai, idő)

Nem önálló

(szempont, általános sajátosság)

Speciális

Mindig elsődlegesez azonban a fő táblázatokban található ismérvek.

Inkommenzurabilitás

A TO és az ETO tudományfelosztásának elve egyaránt magában hordja azt, hogy az ismeretek csak a fő táblázatok megszabta keretek között gyarapodhatnak, mélyülhetnek. Minden új tudomány is ebbe a rendszerbe illesztendő bele. Amiből az következik, hogy a tudományos megismerés egy fölhalmozó folyamat. A tudósok feladata pedig az igazolt ismeretek gyarapítása. Nagyon sok tanulságot rejt azonban egy kortárs esete.

Az idő tájt, amikor a M.L. Kossuth tizedes osztályozása megjelent, Max, az egyetemi hallgató éppen kutatási témát keresett. Az ilyen dolgok abban az időben is nagy körültekintést kívántak. Elment tehát az egyik professzorához tanácsot kérni. A tudós férfiú azt javasolta, hogy ne a fizikával foglalkozzon, hiszen az már kész építmény, és csak a sarkokban akadhat még egy kis takarítanivaló, komoly kutatás szinte lehetetlen. Maxunk azonban nem követte a bölcs útmutatást. Mert ha rá hallgatott volna, azt a sok-sok intézetet nem a fizikus Planckról nevezték volna el.

Valóban az adott pillanatban úgy tűnhetett, hogy a fizika már lezárt tudomány, mert szinte mindent tud a tárgyról, amit tudni érdemes. Visszanézve azonban jól látható, milyen törést jelentettek a századforduló új elméletei: a kvantumelmélet, majd a relativitáselmélet. A tudományos megismerésben az időben egymást követő elméletek nem alkotnak olyan folyamatot, melyet a fejlődésről alkotott elképzelések megkövetelnek. Sőt, Ptolemaioszból nem vezethető le Kopernikusz, Newtonból Einstein és viszont. Nem létezik tehát olyan keret, melyet az idő folyamatosan tölt meg egyre igazabb ismeretekkel. De még a kortárs iskolák elkézelései sem vethetők igazán össze saját alapjukról egymással. Mivel eltér a fogalmi rendszerük, más az észlelési-megismerési alapjuk, és módszerük tekintetében is különbözőségek vannak. A tudományos megismerés tehát egyáltalán nem fölhalmozó folyamat, hanem inkább az elméletek kipróbálásának és elvetésének örök láncolata.

A világ keletkezéséről folytatott viták legutóbbi győztese a „nagy bumm”, vagy ahogy tudományos eufemizmussal mondani szokás az „ősrobbanás” elmélete lett, de még nem mondatott ki az utolsó szó... – Illúzió volna azt hinni, hogy emberi ismereteket egyszer és mindenkorra rendszerezni lehet.

Pars pro toto

Mindkét tizedes osztályozás tudományfelosztása a 19. század utolsó negyedének általánosan elfogadott nézeteire támaszkodik. Hiába a megannyi átalakítás, ez annyira a dolgok lényegét alkotja, hogy változtathatatlan. Ebből következően az új ismereteket egy olyan rendszerben kell föltárni, mely azoktól alapvetően különböző elvek szerint épül fel. Vagy ahogy Einstein a kérdést megfogalmazta: Lehet-e tézist készíteni a liszt ismerete nélkül?

A tartalmi föltáráshoz használt ismérvek mindig tudományág, ismeretkör alárendeltjeként találhatók meg. Gyakran előfordul azonban, hogy a dokumentum több aspektusból szól tárgyról, függetlenül attól, hogy az ismeretek mely „hagyományos” tudományhoz tartoznak. Így a tárgy elszakad az ismeretkörtől és elsődlegessé válik. A tudományhoz való tartozásnak már nincs meghatározó szerepe. A könyv témája legyen például az arany, s szóljon az ércképződéstől egészen az emberi civilizációval való kapcsolatáig mindenről. Ebben az esetben a tárgy tartozhat: a földtudományhoz, kémiához, bányászathoz, orvostudományhoz, mérnöki tudományokhoz, közgazdaságtanhoz, művészetekhez, történelemhez stb. Mindkét osztályozás viszont azt követeli meg, hogy valamely tudomány vagy nem túl nagy számú tudományok részeként legyen a téma föltüntetve.

Ugyancsak a probléma akkor is, ha a tárgyunk több, esetleg valamennyi tudományág összetevője, ill. az ismeretkörök valamely szempontból történeti leírása. – Az emberi tudást rendszerezni akaróknak mindig gondot okozott a matematika és a logika. A TO rendszerében is nehéz volt az elhelyezésük, és besorolásuk semmit nem oldott meg. Mert hiába a természettudománnyal alkot egy főosztályt (5) a matematika, a tudományok majd mindegyike művelhetetlen nélküle. (Gondoljunk csak a matematikai modellekre!) Századunkban egyre-másra tűnnek föl a hasonló ismeretágak: kibernetika, rendszerelmélet stb.

Egy igen fontos variáns az, amikor a tárgy nem egyes ismeretkörökhöz, hanem ismeretkörök együtteséhez tartozik. A dolog lényege veszik el, ha az egyes tudományágaknál külön-külön tüntetjük föl. A legjobb példa a „felvilágosodás”. Sorrolható volna a filozófiához, irodalomhoz stb., de egyikükhöz sem kizárólagosan. Nem véletlen tehát, hogy sem a TO, sem az ETO nem tartalmazza.

Összefoglalásként megállapítható, hogy ami nem az empirikus világhoz kötődik, hanem intelligibilis, annak kezelése mindkét osztályozásban nagyon esetleges. Azok az ismeretágak, melyeknek tárgya már maga is absztrakció eredménye, nem illeszkednek a rendszerezésbe. – De más a kor, s változnak az idők...

A múlt században, amikor az ifjú titán jelentkezett tanáránál a vázlatával, azt mondták neki: Fiatal barátom, végezzon el néhány kísérletet és írja meg. Ma ez így hangzik: Igazán eredeti gondolat! – Azt javaslom, hogy vezessen be néhány új fogalmat, és írja meg...

Prokrusztész ágyai

Az első a tartalmi jegyek hierarchiába rendezése. A hierarchia két pár reláció a nem-faj (genus-species) és az egész-rész (totum-pars) alapján jön létre a két

osztályozásban. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy azok a fogalmak, melyek összetartoznak, de nem ilyen viszony van közöttük, hiányoznak. Mivel a TO és az ETO is az emberi ismeretek teljességét akarja reprezentálni, tartalmaz valamennyi fontos ismérvet. A tartalmi jegyeket tehát, függetlenül viszonyaiktól, hierarchiába rendezi. Pl.:

6	Alkalmazott tudományok	655	Könyvnyomtatás
65	Szervezés. Ügyvitelszervezés	655.1	Nyomdászat általában
651	Irodaszervezés		Nyomdák
654	Híradásügy. Távközlés	655.2	Betűk. Nyomóformák. Szedés
655	Könyvnyomtatás	655.3	Nyomtatás
656	Közlekedés és posta szervezés	655.4/5	Könyvkiadás, Kereskedelem
657	Számvitel		
658	Üzemgazdaság		
659	Reklám		

Két fontos tanulsága is van a példának. Egyrészt már meglévő, bővebb ismeretágakba kell sorolni mindent. Az is látható, hogy mit sem ér a briliáns logika ott, ahol enumerációval van dolgunk.

De most tekintsünk el az apró logikai botlásoktól és nézzük a nem-faj reláció problémáit. Amikor egy genus (nem) fölosztása megtörtént, a tartalmi föltárás nem biztos, hogy minden speciést (faj) föl tud használni.

Minden genus (nem) fölosztása több szempont alapján történhet. A jó osztályozás ezt ki is használja, így polihierarchikus lesz, ahogy a könyvtárnok műve is. De a sok szempont közül melyek a leglényegesebbek, amelyek alapján a fölosztás elvégzendő? A fölosztások egymásutánja alárendeltséget eredményez független szempontok esetén is. Pl.: Az emberek csoportosítása először nemük, majd koruk alapján történt. Az így kapott rendezés hierarchiát mutat, pedig a szempontok függetlenek egymástól.

A másik ágy a tízes fölosztás mechanikus alkalmazása. Nem minden osztható ugyanis tíz részre. Van, ahol többre volna szükség, míg máshol kevesebb is elég. A százas és az ezres fölosztás csak helyileg alkalmazva. A „helyhiánynak” az a következménye, hogy eltolódnak a hierarchiaszintek. A kollaterális viszonyú fogalmaknak a legkilátástalanabb a helyzetük.

A tartalmi jegyek összekapcsolása

A komplex tudattartalmak többféleképpen is kifejezhetők az ETO-ban. Az egyik módja, a főtáblázat valamely fogalma mellett a már említett alosztások alkalmazása. Ebben az esetben fölfoghatók differencia specificaként. Pl.:

- (439) Magyarország – Földrajzi alosztás
- (091) Történelmi tárgyalásmód – Formai alosztás
(Magyarország története azonban nem lehet (439) (091).)

A másik lehetőség az ismérvek logikai összekapcsolása. Két művelet használható ehhez: A konjunkció, aminek viszonyítás az ETO-beli neve (jelei : és ::), valamint az alternáció, amit az ún. összekötés (+) és az ún. összefoglalás (/) valósít meg. A konjunkció lehetőséget teremt arra, hogy az ismérvek együttes érvénye egy új entitást hozzon létre, amely már nem a kiinduló elemek egyszerű együttese. Pl.:

73 Szobrászat

72.04 Építészeti részletek és kiképzések, díszítések, ornamentika

73:72.04 Épületek szobrászati díszítése

73.034.7 : 72.033.5.04 Gótikus épületek barokk szobordíszítése

de 73:72.04 Épületszobrászat

Mivel az ETO-ban nincs „épületszobrászat”, ez a művészeti ág csak így összetételként alkotható meg; és vagy az építészet, vagy a szobrászat felől kereshető vissza. A homonímia miatt a két téma keveredik.

A műveletek hatókörének meghatározása csoportképzéssel történik (jele []).

Az osztályozó ismérvek jelölése

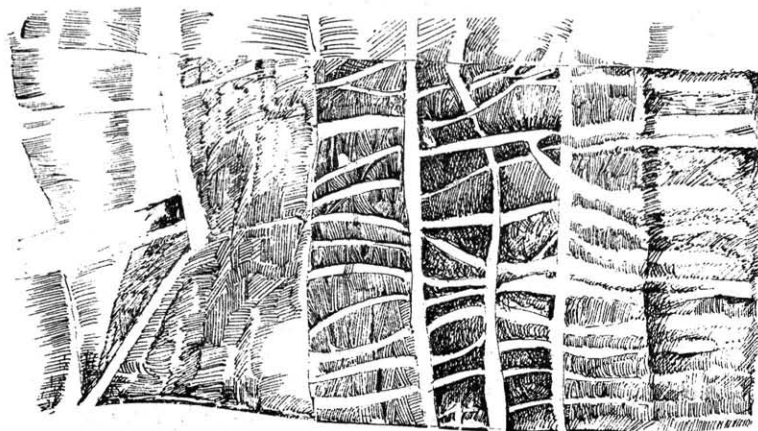
Az ismérvek jelölésére arab számok használatosak, ahol a helyiértékek a hierarchiaszinteket, a fogalom specifikusságát mutatják. A többszöri változtatások hatására ezt az elvet már nem követi az ETO. Pl.:

1 Filozófia

15 <nincs betöltve>

159.9 Pszichológia

Az eredeti változatra is jellemző azonban, hogy a tízes fölosztás mechanikusága miatt a hierarchia jelölése is esetlegessé válik.

Az alosztásokban felsorolt fogalmak elkülönítését az indokolta, hogy más fogalmak módosítása a szerepük. Eltér azonban ugyanazon fogalom jelölése, ha az maga a téma, vagy ha módosító szerepe van. Pl.:

A Magyarországhoz kapcsolódó témák jelölései egyaránt lehetnek a (439), 908.439, 914.39, 943.9 kezdetű számok.

A speciális alosztások jelölése ugyanazokkal a jelzetekkel történik. Ebből következően az egymástól teljesen eltérő ismérveknek ugyanaz a jele.

Megjegyzések

Bárhogy szépítjük is a dolgot, a TO és az ETO is az angolszász kultúrához kötődik. Jól mutatja elfogultságát a nyelvek hierarchiája:

- = 20 Angol
- = 30 Német
- = 40 Francia
- = 9 Keleti és egyéb nyelvek
- = 945.11 Magyar

A nyugati civilizáció tudományosságának segédeszközeként készült; a témák elhelyezése, föltártsága stb. híven mutatja azok súlyát.

Az ismeretágak fogalomkészletének nagysága természetesen nem azonos, de a tíz főosztály kidolgozottsága ezen túlmenően is különbséget mutat.

A természettudomány (5-ös főosztály) és az ún. alkalmazott tudományok (6-os főosztály) fogalmi jóval több, mint a felét alkotják a fogalomkészletnek. Ami nem túl hízelgő az összes többi tudományra nézve. Nem véletlen tehát, hogy manapság elsősorban a műszaki könyvtáraknak ajánlják az új kiadást.

A legutóbbi időkig a FID gondozta az ETO-t. Nagy nemzetközi tudományos háttérrel fejlesztette, módosította, majd az elkészült újabb változatot kiadta. Ennek köszönhetően széles körben elterjedt. 1992-ben azonban az ETO egy konzorciumhoz (UDCC) került. Ez a cég jelentette meg a legfrissebb rövidített változatot. A teljes ETO kiadását viszont fölfüggesztette. Ez azt jelenti, hogy a generalizáló és individualizáló osztályozás feladatainak együttes ellátása is szünetel. Ha a teljes ETO fejlesztése is leállt és az ismeretek változásának beépítése elmarad, akkor a tudományoktól való elszakadás egy idő után megfordíthatatlanná válik. Ami azt eredményezi, hogy egyre alkalmatlanabb lesz az ismeretek reprezentálására.

A kettős funkció nehézségeit a hazai szakkönyvtárak is észlelték. Mára már valamennyiük alkalmaz az ETO mellett vagy helyett más információkereső nyelvet is. Ezek elsődlegesen a föltárt szakterületekhez kötődnek, és az intézmény profilja által meghatározott tartalmi és formai szempontokat is tükrözik. A gyakorlat tehát messzemenően alátámasztja a UDCC döntését.

A folyamat könnyen magyarázható volna a generalizáló és az individualizáló

funkciók szétválasztásának szükségszerűsége alapján. Ezen túlmenően levonható azonban néhány következtetés, ami nem hagyható figyelmen kívül:

- Egyre több szakterület jön létre és a régiiek fogalmai is nagymértékben gyarapodnak, változnak. Beépítésük az ETO rendszerébe nem problémamentes.
- A fogalmak közötti szemantikai kapcsolatokat az ETO hierarchiája esetlegesen mutatja. Nem minden esetben járul hozzá a fogalom definiálásához (genus-species, totum-pars).
- Egy téma leírása összeállítható az ETO ismérveiből a két művelet alkalmazásával. A műveletek fölhasználása azonban az osztályozás rendszeréből következik és általa meghatározott. Ezért ugyanazon ismérveknek a dokumentumokban meglévő kapcsolatait nem mindig esnek ezzel egybe.
- A dokumentumok ETO jelzeteit a fölhasználók nem értik. Sem az egyes jelzetelemeket, sem a jelzetszerkesztési szabályokat nem ismerik. Tüneti kezelést jelent tehát a betűrendes mutató, melynek használatával a szurrogátum is csak közvetetten hozzáférhető.

Az ETO rövidített kiadása azonban biztosítja a folyamatosságot, s ezzel lehetővé teszi a már földolgozott hatalmas mennyiségű anyag kezelését, fölhasználását. Teljességre törekvően felsorolja a nagy tudományterületeket és a hozzájuk tartozó átfogó fogalmakat. Ezzel hozzájárul a sokféle ismeret közötti eligazodáshoz. A UDCC a rövidített változat preferálásával az ETO generalizáló jellegét erősíti. Mivel ilyen szerepben a problémák jó része súlyukat veszti, a tudományok közötti generikus elhelyezés földadatára könnyen áttekinthető rendszerével hatékony eszközként használható. Ilyen alkalmazási területek lehetnek elsődlegesen az általános gyűjtőkörű könyvtárak, valamint az információcsere.

Csfk Tibor

Trendek az egyetemi könyvtárépítésben

Az Egyetemi Könyvtárigazgatók Kollégiuma 1994. december 13–14-én Debrecenben könyvtári szemináriumot tartott a fenti témában és az alábbiakban fogalmazta meg állásfoglalását és ajánlásait.

1. A felsőoktatási könyvtárak épület adottságait elemző felmérésekkel is alátámasztva megállapítható, hogy

a) A ma működő egyetemek közül csak 4 egyetem számára épült önálló könyvtár, beleértve az ELTE Könyv-

tár múlt századi építését is. Az európai egyetemi könyvtári építkezések az 1960-as, 1970-es években mentek végbe, így több évtizedes nagyléptékű lemaradásunk felszámolása erőteljes fejlesztési programmal valósítható meg.

b) A felsőoktatás könyvtár-épületei többnyire alkalmatlanok a könyvtári funkciók ellátására, túlzásúfoltak, korszerűtlenek, továbbá nem képesek sem az olvasók, sem az új technika ergonomiai szempontoknak is megfelelő befogadására.

c) Az épület-ellátottság elégtelensége miatt a felsőoktatási könyvtári rendszer döntően zártpolcos, a könyvtári állomány kb. 5%-a férhető hozzá szabadpolcos elrendezésben, fejlett országokban ez 80–95% között van.

d) A művelődési tárca 1984. évben kiadott irányelvei szerint a beiratkozott hallgatók 10%-ának kellene olvasóhelyet biztosítani, az egyetemi könyvtárak e normatívának jelenleg sem felelnek meg, a hiány kb. 2000 olvasói ülőhely.

2. A felsőoktatás-fejlesztési törvénytervezet most folyó koncepcionális munkálatai már jelzik a könyvtárakkal és szolgáltatásaikkal szembeni igényeket, a könyvtári és információellátást európai színvonalon biztosító fejlesztési törekvéseket.

A felsőoktatási könyvtári infrastruktúrával szemben növekvő követelményeket támaszt

- a hallgatói létszám növekedése,
- a képzési formák és rendszerek átalakulása, ú.m. távoktatás, nyitott képzés, felnőttek folyamatos képzése, felsőfokú előképzés, felsőfokú szakképzés, áthallgatás, átjárhatóság, kredit-rendszer stb.,
- önálló tanulmányi munka erősítése,
- kötelező óraszám csökkentése,
- tudományos kutatómunkára felkészítés,
- PHD.

3. A könyvtárak működési feltételei közül ezúttal csak az elhelyezés, az épület adottságok területén adódó legfontosabb feladatokra, kívánatos fejlesztési célokra hívjuk fel a fenntartók és a főhatóság figyelmét.

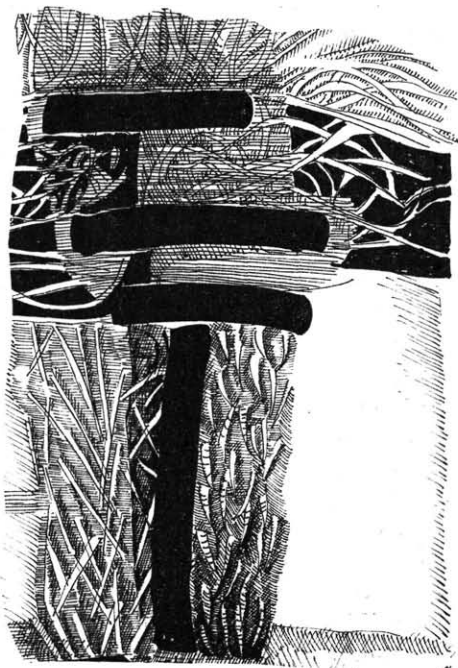
a) Az oktatást-kutatást közvetlenül támogató és befolyásoló könyvtári

infrastruktúra fejlesztését **funkcionálisan épített, átépített könyvtárépületekkel** kell megvalósítani a felsőoktatási épületek rekonstrukciója, illetve új beruházások tervezése és megvalósítása során.

b) Az ezredfordulóig, illetve azt követően a hallgatói létszámmal, ill. annak változásával arányosan, az európai normatívákat megközelítő **olvasói férőhely gyarapítással** javítani kell az oktatás-kutatás könyvtári ellátását. (Jelenleg 1:6 a könyvtári férőhely-hallgató arány a BLA ajánlása szerint.)

c) A könyvtárak rekonstrukciója, új könyvtárak építése során el kell érni, hogy növekedjék a **szabadpolcos olvasóterek** területe; a **raktári terek** bővítésével és **nyitottá tételével** a dokumentumállomány minél nagyobb része közvetlenül váljék hozzáférhetővé.

d) Kívánatos az 1 olvasói ülőhelyre jutó terület növelése az önálló tanulmányi munka minőségi feltételei-

nek biztosítása érdekében. (Szabados olvasóteremben 1 ülőhelyhez 10 m² az ajánlott terület.)

4. Az EKK szükségesnek tartja, hogy fenntartók a könyvtár-épület bővítési igényeiket a Felsőoktatás fejlesztése programban intézményenként határozzák meg. Az EKK előzetes becslései szerint 60–70 000 m² könyvtár-épület bővítésre van igény.

A tanácskozáson megjelenített igények messzemenően visszafogottak. A realitások három tényezőt tükröznek: a könyvtárak vezetői tisztában vannak a gazdasági, pénzügyi lehető-

ségek korlátaival; jól tudják valamennyien, hogy a növekvő hallgatói létszám fogadásához tanulmányi épületeket, kollégiumokat kell építeni; ugyanakkor a legtisztességesebb szándékkal viselik azt a szakmai felelősséget is, amely rájuk hárul a könyvtári és információs szolgáltatóképesség fenntartása és fejlesztése céljából.

Az EKK úgy véli, hogy a felsőoktatás fejlesztési programja csak akkor lehet eredményes és hatékony, a hazai felsőoktatás úgy zárkozhat fel az európai színvonalhoz, ha funkcionálisan korszerű könyvtári infrastruktúra támogatja.

Referenz kérdések és az olvasói igények változásai

Az MKE Olvasószolgálati Szekciója a fenti címmel rendezett szakmai vitát a múlt év végén Székesfehérvárott. Az itt következő sorok ott hangzottak el hozzászólásként, megadott időkeretek között. Ez a körülmény, ha nem is menti, de talán magyarázza az eszmeifuttatás szaggatottságát és vázlatosságát.

Kilindulópont:

A társadalom információs igényei jéghegyhez hasonlítanak

A könyvtárban mi ennek csak csekély részével találkozunk; az ott megfogalmazott információs kérdésekkel. A válaszra váró kérdések óriási tömege számunkra láthatatlan marad, következtetni azonban tudunk a nagyságára és jellegére a könyvtárban látható rész nagyságából, formájából és megmozdulásaiból. Talán fokozottabban kellene figyelniük rá.

Az embereket törekvéseik tárgya jellemzi a legjobban – vélte a moralista. Megkockáztatom: kérdéseik tárgya is. Sőt: maga a társadalom is jellemezhető kérdései tárgyával, intenzitásával, minőségével.

Ha az egyes emberekben naponta felmerülő kérdések számát egy készülék mérni tudná, naponta nem millió, hanem milliárdszámra regisztrálhatná. S ha azt is mérni tudnánk: a megfogalmazott kérdésekből hányat képesek a válaszra szorulóknak jól artikulálni, hány jut el megfelelő helyre és hány kap megfelelő választ, akkor rádöbbenénk arra, hogy az „információs társadalomnak” nálunk csak a szükséglete alakult ki, de kérdezői kultúránk és humán információs infrastruktúránk szintje szánalmas.